

úgy olvashatók, mint az alakulatoknál szolgált tiszték „szakmai beszámolóí”, amelyek a korabeli katonai szaksajtóban kaptak helyet.

A kötet külön említésre érdemes része a „fényképmelléklet”. 138 egykori, jó minőségben és méretben reprodukált, többnyire magántulajdonban lévő fotó teszi érzékletesebbé a leírásokat és hozzá közelebb az olvasó számára az eseményeket és azok szereplőit. Közöttük szerepel a hősi halála után címzetes karpaszományos őrmesterből emléklapos zászlóssá kinevezett vitéz Szabady Béla, aki a magyar királyi Honvédség tisztjei közül ötödikként érdemelte ki a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érmét.

A Molnár András és Szabó Péter által írt, szerkesztett könyv jól egészíti azon munkák sorát, amelyek a volt magyar királyi Honvédség csapat- és seregetestei, illetve fegyvernem- és csapatnemtörténetét dolgozzák fel és olyan adalékokkal szolgál(hat)na k Magyarország második világháborús történetéhez, amelyek segítségével könnyebben válhatnak érthetővé az egykori döntéshozók azon lépései, amelyek sok esetben kellő háttérismeret nélkül nem mindenki számára élnek kellő megvilágításban.

Az igényes kivitelű, album formátumú kötet minden, Magyarország második világháborús története iránt érdeklődő számára ajánlható, de ugyanúgy ajánlható a feldolgozás módszere, alaposága okán a hasonló témákkal foglalkozó kutatók, illetve könyvkiadók figyelmébe (is), azzal a megjegyzéssel, hogy egy sok száz nevet és településnevet tartalmazó kötet megkívánja a névmutatót, illetve a helynévmutatót.

Szakály Sándor

VERITAS ÉVKÖNYV 2015

(Szerk. Ujváry Gábor, sorozatszerk. Szakály Sándor. VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló, Budapest, 2016. 355 o. ISSN 2416-0687)

A VERITAS Történetkutató Intézet második évkönyvét jelentette meg 2015 őszén. Műhelykötetről van szó, melyben találunk tanulmányokat, közleményeket, forrásközleményeket. A sokszínűre sikeredett évkönyv a szerzőkön kívül a sorozatszerkesztőknek, Szakály Sándornak és a szerkesztőknek, Ujváry Gábornak köszönhető. A tematikát tekintve a tizenhat írás között vannak politikátörténeti, diplomáciatörténeti és nagy számban hadtörténeti vonatkozású munkák (a dolgozatok kétharmada), valamint a nemzeti emlékezet, a politikai hagyományápolás körébe tartozók. A mostani recenzió folyóiratunk tematikája miatt az utóbbi két csoportba sorolható írásokat veszi számba, tartalmuk szabta logikai rendben.

Anka László *Az ellentmondások mezején: Apponyi Albert és az első világháború* című közleménye a konzervatív arisztokrata, 1917 nyarától 1918 májusáig kultuszminiszteri tisztséget betöltő politikus első világháború idején bekövetkezett szemléletváltozásának folyamatát mutatja be: azt, hogyan jutott el az 1890-es évek közepétől hirdetett pacifizmusától a háborút igénylő kijelentésekig és cselekvő politikai magatartásig. A kérdésre több válasz is adható. Egyrészt a pacifizmusánál is jellemzőbb politikai realizmusa. Akkor, amikor a szerző állítása szerint gyakorlatilag Európában senki nem kérdőjelezte meg a háborút, tudománytalan elvárás lenne egy politikuson ezt számon kérni – még a békemozgalmárok között sem akadt, akit ne ragadott volna magával a háború kitörésekor a nacionalista

lelkesedés. Másfelől, mint ahogyan ezt Anka László feltárja, Apponyi mindig is fölébe helyezte nemzetközi pacifizmusát a birodalmi és a nemzeti érdekeknek, márpedig a háborút a nemzeti érdekérvényesítés eszközének tekintette. A háborút ideológiailag igazolni igyekvő beszédek tartott 1914–1915 fordulóján, még a háború kitörése előtt elkötelezte magát a német szövetség mellett. A háború folyamán a végsőkig való folytatást, kitartást propagálta, pacifizmusa átfordult úgymond háborúpárti humanizmusba, amit nemzetközi karitatív tevékenysége is bizonyít, mely tevékenységet a politikától való visszavonulása után sem hagyott abba. Az írás összegzésében Anka László exponálja a kérdést: Apponyi kompromisszumkész vagy befolyásolható politikus volt-e? Azonban ennek megválaszolása már nem egy tanulmány, hanem egy monografikus mű feladata lehet a jövőben.

Orosz László *A hazai svábok és a magyar integritás viszonyának kérdéséhez* című írása szintén az első világháború tematikába sorolható, melyben Bleyer Jakabnak a *Neue Post* című napilapban tetten érhető megnyilatkozásait tárja elénk. Ehhez bevezetésként bemutatja a svábok 1910 körüli létszámadatait, ír társadalmi hovatartozásukról, területi, vallási-felekezeti megoszlásukról, szól dualizmus kori polgárosodásukról. Mérlegre teszi lojalitásukat a magyar nemzethez, a magyar hazához és „deutschnational” érzületüket. Bleyer Jakab felkavarta a hazai német nemzetiségű politizálást, ami a magyarság keretei között folytatott, az állam elvárásai iránt lojális politikai magatartást jelentett. A korábinál radikálisabb, a németiség mellett kiálló, sőt, a nemzetiségekkel közös platformra helyezkedő magyarelles politizálást azonban ellenezte.

Botos János *A közigazgatás szerepe a zsidótörvények és rendeletek végrehajtásában* című tanulmányának is fontos hadtörténeti vonatkozásai vannak, immáron a második világháború idejéből. Magyarország 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállásának következményeit veszi számba nemcsak közigazgatási, hanem politikai és katonai szempontból. A megszálló csapatokkal együtt érkező német biztonsági és rendőri egységek előre elkészített listák alapján azonnal megkezdték a náciellenes politikusok, polgárok letartóztatását, amit nagy hatékonysággal el is végeztek. Mindenki, aki közigazgatási tisztségviselőként állásában maradhatott, de akadályozta a náci működését, beleértve a deportálásokat is, életével játszott.

Joó András *„István, ne haragudj, én nem leszek munkavezető. Magyarország, a kisállami dilemmák és a szovjet irányú diplomáciai lépések kérdése, 1943–44* címet viselő írása szintén a második világháborús tematikába sorolható. Közleménye, amely Magyarország 1943–44. évi szovjet irányú diplomáciai lépéseit veszi számba, e háborús időszak több katonai vonatkozását is tartalmazza. Megállapítja: Magyarország a kisebb délkelet-európai államokkal került közös platformra a Szovjetuniót illető politikája tekintetében. Ennek lényege, hogy 1942 végéig léte függött a német orientációtól, akiknek teljes háborúvesztésére akkor még senki sem gondolt. A magyar politikai vezetés 1943 előtt még nem tartotta természetesnek az oroszokkal való közvetlen, akár titkos kapcsolatfelvételt sem. Erre 1943. augusztus végén került sor először, a diplomáciai gyakorlatnak megfelelően informális úton, amihez – mint később beigazolódott, nagyon helyesen – óvatosan fogtak hozzá hírszerzői, közvetett vonalon, a svéd diplomácián keresztül. A szerző megállapítja: nemhogy Magyarország, de egyetlen európai állam számára sem érkezett még el a kiugrás pillanata 1944 előtt, még akkor sem, ha a kisállamok elveszítettek bizalmukat az angolszászokkal szemben, s a szatelit államok kiugrása Moszkvának sem volt érdekében. Magyarország ezen államok viszonylatában stratégiai helyzete miatt

került a legnehezebb helyzetbe, mert minden kiugrási kísérlet az azonnali német megszállást vonta volna maga után. Ráadásul nem lehetett kizárni egy újabb szovjet–német paktumot sem, a Molotov–Ribbentrop-féle szerződés mintájára. 1944 januárjától Romániát és Magyarországot erős nyomás alá helyezték az angolszászok, hogy minél több gondot okozhassanak a németeknek katonai szempontból. Ugyanakkor többek között legalább is kérdéses, hogy az angolokra számítani, valamint az oroszokkal nyílt kapcsolatba kerülni racionális alternatívát jelentett-e Magyarország számára a németek ellenében, államiségét, integritását, illetve a katonai megszállást egyértelműen kockáztatva, ami végül be is következett. Jó András tanulmányának fontos tanulsága, hogy a politikai célok tekintetében azok racionalitását kutatva még mindig további források feltárására van szükség a témában.

Ligeti Dávid „*Fény nevére, áldás emlékére!*” *Gróf Andrássy Gyula lovas szobrának 1906. évi felavatása* című írása többek között a nemzeti emlékezet, a katonai hagyomány-ápolás témakörébe illeszkedik. 1906. december 2-án avatták föl a miniszterelnök lovas szobrát a Kossuth téren.

Ligeti Dávid értékelése szerint ez egy kiemelkedő kulturális esemény volt, „melynek rangját hűen jelezte”, hogy a császár, I. Ferenc József leplezte le azt. Nem vitatva annak – a tanulmányban feltárt – *bizonyos* kulturális vetületeit, azonban le kell szögezni: a szoboravatás elsősorban politikai esemény volt, nem pedig kulturális. Véleményem szerint a Szent István szobrának májusi leleplezése, valamint II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvainak kassai (és késmárki) októberi újratemetésének sorába illeszkedő protokolláris esemény a Wekerle-kormány nem elsősorban kulturális, hanem inkább politikai lépéssorozatának egyik megnyilvánulása volt. Romantikus, történéstől szokatlan elképzelés (nem tarthatjuk megállapításnak, mert jegyzetekkel, hivatkozásokkal nincs alátámasztva) az, hogy az ország vezetői „egy pillanat erejéig” „félretették a szokásos torzsalkodásokat”, és „a 48-as és 67-es nézetek nem egymást kioltó, hanem komplementer erőkké változtak”. Tekintettel arra, hogy mindhárom eseményt évekig, sőt évtizedekig tartó heves parlamenti, politikai csatározások, éles hangú, felfokozott indulatok kiváltó politikai publicisztika- és sajtóhadjáratok előzték meg, melyek folyamatosan át- és átpolitizálódtak a napi problémák miatt, illetve figyelembe véve az ország politikailag szétzilált állapotát, a napi sztrájkokat, tiltakozásokat kiváltó, huzamos ideje elodázott, megoldatlan társadalmi feszültségeket, végül nem utolsósorban azt, hogy minden, a szoboravatásokhoz és állami temetésekhez kapcsolódó ceremónia nem kis mértékben azt a célt szolgálta (és szolgálja funkcionálisan nem csak Magyarországon, de mindenhol, ahol politikai akaratból emlékművet emelnek, szobrot állítanak immáron három évszázada), hogy a közvéleményt, a társadalmi eliten kívüli, széles néprétegeket a mindenkori hatalom megnyerje, nem tekinthetők a szoboravatások dominánsan kulturális eseményeknek, ezért az Andrássy-szobor avatása sem. A terület „virágkoráról” pedig végképp nem beszélhetünk: a Rákóczi-hamvaknak a kassai dóm salétromos, vizes, északi oldali, szűk kriptájában történő elhelyezése ellen tiltakozott minden szakmai fórum (Magyar Történelmi Társulat, Országos Képzőművészeti Tanács, Magyar Mérnök- és Építész-Egylet) és a kérdéshez értő összes neves építész, akadémikus, többek között Hauszmann Lajos, Schulek Frigyes is, de az Andrássy-lovaszobor tekintetében sem a szakmaiság döntött, hanem a politikusok. Olyannyira – s ezt Ligeti Dávid is írja a szobor felállításának eseménytörténeti háttérét inkább leíró, mint azt értékelő és elemző tanulmányában –, hogy az emlékmű felállítá-

sának előkészületeit koordináló Gróf Andrássy Gyula Emlékbizottságban a magyar politikai élet vezetői közül többen is részt vettek, de csak egyetlen művész, Ybl Miklós kapott helyet köztük. Vagyis a művészeti kérdések, mind a temetés, mind a szoborállítás valós kulturális vetületei, tartalmi elsikkadtak, alárendelődtek a politikai akaratnak, valamint a pénzügyieknek is.

Mindenesetre, ellentétben a fejedelmi hamvak nyughelyével, az Andrássy-szobor elkészítésére végül kiírásra került egy tervpályázat, s eredmény is született. Az, hogy felmerült, hogy mindez sajtókampány keretében menjen végbe, véleményem szerint szintén nem a szakmaiságot, a kulturális értéket, jelentőséget erősíti, hanem a politikait. A Rákóczi-hamvak elhelyezésével további párhuzama az Andrássy-szobor elkészítésének, hogy a végső színhely kijelölése fontos probléma volt. Kassán nem sikerült méltó helyet találni, a dóm alagsori, szűkös, nedves, kripta-jellege miatt. A szobor esetében nem ez történt: a Kossuth tér nyilvános propaganda számára nagyon megfelelő helyszíne nem említhető egy szinten az altemplomi kriptával. Valószínűleg ez is nagyban közrejátszott abban, hogy az uralkodó elfogadta a szoboravatón a személyes részvételt, illetve a leleplezést elvállalta. Történt ez annak ellenére, hogy a szobrot megalkotó Zala György eredetileg a helyszín zsúfoltsága: „szobor-kirakat” mivolta miatt nem tartotta a kijelölt területet megfelelőnek. További párhuzam, hogy mind a hamvak hazahozatala és végső nyughelyre helyezése, mind a lovas szobor állítása elsősorban politikai okok miatt késlekedett (utóbbinál a Titteldorfer-ügy miatt). Ligeti Dávid nem tartja meglepőnek, hogy I. Ferenc József a meghívást elfogadta. Úgy vélem, ellenkezőleg, tekintettel arra, hogy a császár a Rákóczi-temetésre nem fogadta el a meghívást, az uralkodó szoboravatón való részvétele akár meglepő is lehetne. Minden bizonnyal éppen azért fogadta el a felkérést, mert az udvar politikai indokot már nem tudott felhozni egy újabb távolmaradásra egy, a magyar nemzetet érzékenyen érintő hazafias protokolleseménytől. A párhuzamok sorát jelen ismertetésben – szintén az események politikai vonatkozásairól szólva – a heves munkássztrájkokkal zárom, amit ez alkalommal is, mint korábban a fejedelmi hamvak hazahozatala idején, csak a hadsereg bevetésével tudtak szüneteltetni az ünnepségek idején.

Ligeti Dávid a szobor felállításának története után áttér magára a szoboravatási eseménysorra. A korabeli sajtóanyag alapján rekonstruálja annak menetét, ami – tegyük hozzá – pontról pontra követte a korban hasonló szoboravatások, temetések, újratemetések forgatókönyvét (dízsátor, dísztribün, beszédek, leleplezés, koszorúzás). Végül, a tanulmány záró gondolatait olvasva, nem hallgathatom el, hogy megkérdőjelezzem: a szerző biztosan maga sem gondolta komolyan, amikor hitelt adott annak a „kortársak körében megfogalmazódott reménynek” (pontosan ki fogalmazta ezt meg, mikor, hol?), mely szerint a Monarchiát sújtó bel- és külpolitikai problémák megoldásában az „emlékmű avatásában szinte egy új korszak kezdetét látták”. A továbbiakban Ligeti Dávid egy korabeli újságírói véleményt (sajnos nem nevezi meg kiét) idéz, Andrássy Gyula politikai értékeléséről – ami viszont nem tartozik írásműve konkrét tárgyához, s melynek fontos szakirodalma van, amelyre – ha már kitért erre a kérdésre – érdemes lett volna legalább egy jegyzetben utalni. Lezárva a kritikai megjegyzéseket: egy tudományos munkában – merthogy Ligeti Dávid közleménye a szoborállítás rekonstrukcióját tekintve az – nem megengedhetők az olyan, ugyan képszerű, szemléletes, ám minden tudományos megalapozottságot nélkülöző, romantikus sommázatok, értékelések, mint a „19. század tündöklése”.

Révész Tamás *Néphadsereg vagy a nép hadserege? A karintiai Volkswehr alakulatok társadalmi háttere 1918–19-ben* című elemzése egyfelől hadtörténeti vonatkozású, másfelől szintén a nemzeti emlékezetpolitika tematikájába sorolható. Alapos, nemzetközi szakirodalmi megalapozottságú munkája nagyon értékes esettanulmánya az Abwehrkampf történetének. Az 1945 utáni osztrák szakirodalomban az Abwehrkampf megítélésével kapcsolatban heves viták alakultak ki, melyeket nagyban árnyalni lehet a katonai események modern megközelítéseket használó kritikai elemzésével: ez Révész Tamás módszertanilag kifogástalan alaptétele, mellyel témájához közelít. Feltárja a karintiai mozgósítás kronológiáját, a belépő katonák társadalmi hátterét finom elemzésekkel, kiválóan szemléltetve adja közre, katonai tapasztalataik, életkoruk, foglalkozásuk, nemzetiségi hovatartozásuk, anyanyelvük összefüggésrendszerében. Árnyalt, visszafogott, de alapos vizsgálatainak köszönhetően alapvetően újrajazolta, s nemcsak pontosította a karintiai Abwehrkampfban résztvevő osztrák csoportokról korábban kialakult képet a bécsi levéltárakban fellelhető, a vizsgálatba újonnan bevont források (személyi lapok) alapján. Többek között kimutatja, hogy az alakulatba belépő önkéntesek jelentős része, majdnem 40%-a valójában már a visszaemlékezésekben háborús kimerültség időszakaként számon tartott novemberi hónapban lépett be a Volkswehrbe 1918-ban. Az egyes zászlóaljok döntő többségét a frontkatonák adják, akik között arányaiban nagyon sok volt a munkás származású, s kevesebb volt a 20 évnél fiatalabb katona, mint azt korábban írták. Révész Tamás kutatási eredményei alapján nem kérdőjelezi meg a korábbi memoár irodalom helytállóságát az európai narratív hagyományban, hanem mértéktartóan, a forráskritika alapján értelmezi annak szerepét, létjogosultságát.

Tóth Eszter Zsófia *A második világháború és emlékezete egyéni életutakban* című, személyes hangvételű közleménye megrázóan szép példája annak, hogy a családi visszaemlékezéseknek, ezek publikálásának fontos szerepe van nemcsak a makrotörténelem tudományos kutatásában, de a nemzeti emlékezetpolitikában is: az egyéni sorsok, életutak, családi példák egyenként és összességükben szólnak a politikai és háborús események társadalmi vetületeiről. A szerző nemcsak dokumentálja két háborús katona, a két nagyapa életútját, hanem belehelyezi azt a korabeli események sorozatába és korrekt elemzéssel általános következtetéseket von le a háború utáni évtizedek mentalitásáról. Eszerint a két életútban megdöbbenően közös a tabu és a hiány jelensége: az életben maradt katona nem beszélt, nem beszélhetett arról, ami vele történt, a háborúban meghaltak pedig a személye is tabuvá vált – még a családban is.

Az 1956-os forradalommal az évkönyv két írása foglalkozik. Farkas Judit Antónia írása B. Farkas Ferenc és Maléter Pálné 1956. novemberi belga menedékkérelmének körülményeit tisztázza, Rácز János pedig a forradalmat követő angolszász sajtóvisszhang tendenciózus megváltoztatásának momentumait tárta föl.

Kiss Dávid *A Kádár-rendszer védelemigazgatásának hazai és nemzetközi mintái a XX. században* címmel közölt írást. Az 1964-ben létrehozott háborús Honvédelmi Tanács történeti előzményeit, az 1945 előtti magyarországi védelemgazdálkodás területeit foglalja össze írása első felében. Érdemes lett volna a Szent Istvántól a XIX. századig tartó részt elhagyni, mert ez sokkal fontosabb és kutatottabb téma (egyedül a középkori királyi vármegyék haderejének irányításáról több tucat monográfia és tanulmány jelent meg), minthogy a kérdést hat sorban el lehetne intézni. Az írás kitér az első világháború előtt meghozott intézkedésekre, de a téma érdemi része az 1928-as Legfelsőbb Honvédelmi

Tanács megalakításától kerül kifejtésre. Az 1945 utáni hadseregszervezéssel, hadiiparral és védelmi igazgatással a közlemény második fele foglalkozik, illetve érdemben a címben jelölt témát tekintve a Kádár-rendszer védelemgazdálkodásával összesen egyetlen oldal. Helyette a szocialista táboron belüli párhuzamokról, a szovjet, lengyel, bolgár, román, csehszlovák védelemgazdálkodásról, illetve ennek központi szerveiről kapunk leírást. A cím tehát kétszeresen is megtévesztő, mert a Kádár-rendszernek nem voltak védelemgazdálkodási mintái, illetve nem szolgált mintául nemzetközi szinten, illetve pontosabban, a volt szocialista táboron belül nem a Kádár-rendszeri volt a példa (hanem a szovjet).

Zinner Tibor „*Viszonylag kevés a fizikai megsemmisítések száma*” című írásának, mely fontos adalékokkal szolgál Biszku Béla portréjához (már a cím-idézet is, ami Biszkutól származik, önmagáért beszél), szintén vannak katonai vonatkozásai, melyek közül, mint egyik legtanulságosabb példára, az 1956. november 6-án felállított Katonai Tanács létrehozásának körülményeire térek ki. A Fegyveres Erők Minisztériumának alárendeltségébe vont intézmény tevékenységét már az első pillanattól kezdve gyakorlatilag közvetlenül Kádár János irányította. December 4-én a Tanács üléséről készült jegyzőkönyv azért is tanulságos, mert eloszlatja minden romantikus illúziókat arra vonatkozóan, hogy a forradalom leverése kizárólag az orosz tankoknak köszönhető. Zinner Tibor felfejti azokat a „finom”, rafinált módszereket a jegyzőkönyv alapján, melyek a hatalmi mechanizmus parancselőkészítő- és végrehajtó rendszerét jellemezték, a karhatalom fellépését előkészítendő: a provokáció, a megtévesztés megannyi formáját.

Az évkönyvhöz a kötet szerzőiről szóló összeállítás, névmutató és helynévmutató kapcsolódik, ami annak használatát nagyban megkönnyíti. A tanulmányokhoz angol és német nyelvű rezümé tartozik, továbbá Szakály Sándornak az Olvasóhoz szóló ajánlása is lefordításra került. Sajnos a fordítói munkát végzők neve az előző és a mostani évkönyvből egyaránt kimaradt. A látszólag apró, de sajnos tömeges, ezért nem egy helyen a megértést is elbizonytalanító olvasószerszerkesztői hibákat és hiányosságokat szóvá kell tennem – s itt csak a fontosabb típushibákat említem meg. Például a rövidítések egy-egy íráson belül következetesek, de a kötet egészét tekintve nem, ezért ebből a szempontból a tanulmányokat érdemes lett volna összehangoltan, azonos rövidítési rendszer szerint elkészíttetni. A jegyzetekben a kurziválások szintén nem következetesek, az utaló jegyzetek megfogalmazása nem egységes, ami különösen forrásközleménynél zavaró, jelesül Schwarzwölder Ádám írásában. Az uo. (ugyanott) rövidítés alkalmazása következetlen, a névvel és évszámmal rövidített címek írása nem egységes (van, ahol a név után vessző áll, van, ahol nem), s ugyanez vonatkozik a vesd össze rövidítésre (néhol vö., máshol v. ö.). Nem következetes a lapszámok közti kötőjel hosszúságának használata még egyetlen íráson belül sem. Az internetes hivatkozások különbözőképpen jelöltek. – Annak reményében, hogy ezek az apró pontatlanságok a további kötetekben már nem lesznek ily nagy számban tapasztalhatók, mind a szakmai, mind pedig a laikus közönség számára jó szívvel ajánlható ez a változatos tematikájú, az intézeti főigazgatói előszóban megfogalmazottnak (sine ira et studio) – megfelelni szándékozó évkönyv.

Kincses Katalin Mária